

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загоровський П.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ЄДИНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЛЯ)

Ландшафти території України завдяки своїм оптимально-сприятливим для життя людини умовам (рівнинність — 95 % площі країни, м'який помірний клімат, родючі ґрунти, значне біорізноманіття) з часів верхнього палеоліту зазнали значного антропогенного, а з середини XIX століття ще й інтенсивного техногенного навантаження. За час тривалої «війни» з природним середовищем знищено багато видів тварин, вирубано великі площі лісів, осушено болота, знищено малі річки; затоплено, підтоплено, засолено і сплюндровано в результаті хижацького видобутку корисних копалин значні площі родючих земель; розорано понад 60 % земель (у південних областях цей показник сягає майже 90 %); великі території забруднено радіоактивними речовинами, сільськогосподарськими, комунальними та промисловими відходами.

Завдяки такій діяльності в Україні залишилося мало незайманих або малозмінених ділянок природних угідь. Вони в умовах критичного стану природного середовища є справжнім національним багатством — «золотим фондом» народу України. Ось чому питання збереження цих унікальних у природному та історико-культурному значенні куточків України поруч з розробкою наукових основ раціонального природокористування стає одним з найпріоритетніших напрямів нинішньої внутрішньої політики держави.

Одним з ефективних заходів охорони довкілля є заповідання. Більш як 100

років минуло з часу започаткування активної форми збереження й відтворення незайманих ландшафтів.

З розбудовою незалежної України загострюється увага до заповідної справи, про що свідчать відповідні документи — Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (16.06.1992 р.), Указ Президента України від 10.03.1994 р. «Про резервування з метою наступного заповідання природних територій», а також «Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні», де в законодавчому порядку природно-заповідні території та об'єкти проголошуються національним надбанням. Природно-заповідний фонд України станом на 1 січня 2000 року налічував у своєму складі 6808 територій і об'єктів загальною площею 2398,7 тис.га, що становить близько 4,0 % від території України [10]. Із загальної кількості територій і об'єктів 575 загальнодержавного значення, площею 1290,2 тис.га, що складає 53,8 % від всієї площі ПЗФ, 6233 місцевого значення, площею 1108,5 тис.га, що складає 46,2 % від всієї площі ПЗФ України. Установам природно-заповідного фонду надані у постійне користування землі площею біля 506 тис.га, що складає 21 % від території ПЗФ і 0,8 % від території держави.

За період з 1992 року (за 8 років) площа ПЗФ зросла в 2 рази — на 1081,9 тис.га, в основному за рахунок відносно нових категорій: національних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків.

Відповідно до статті 3 Закону України

затверджено класифікацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, яка включає в себе 11 категорій. Науково обґрунтовані екологічні вимоги, норми і правила визначають правовий статус, призначення цих територій, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання їх природних комплексів тобто режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [7].

Найвищою формою заповідності в Україні є природні заповідники — природноохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і

явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання на яких забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ.

За цей час було створено такі природні заповідники: Єланецький степ, Горгани, Опукський, Казантипський, Рівненський, загальною площею 55965,2 га, що становить 5,17 % від площі новостворених територій та об'єктів.

Таблиця 1
Природні заповідники України [1]

№	Назва	Рік створення	Площа, га	Місцезнаходження	
				Природна зона	Адміністративна область
1.	Кримський	1923	44175	Гірська Лісова	АР Крим
2.	Канівський	1923	2027	Лісостеп	Черкаська
3.	Український степовий,	1961	2764	Лісостеп, Степ	Донецька, Запорізька, Сумська
	у тому числі філіали ¹				
	Михайлівська цілина			Лісостеп	Сумська
	Хомутівський степ			Степ	Донецька
	Кам'яні Могили			Степ	Запорізька
	Крейдова флора			Степ	Донецька
4.	Луганський,	1968	1608	Степ	Луганська
	у тому числі філіали:				
	Стрільцівський степ			Степ	Луганська

Природно-заповідними установами міжнародного значення є біосферні заповідники, головна функціональна роль яких сьогодні у забезпеченні під егідою

ЮНЕСКО глобальної мережі екологічного моніторингу. На відміну від природного заповідника, в біосферному виділяють три функціональні зони: заповідну,

буферну та антропогенних ландшафтів.

Для заповідної зони встановлюється режим абсолютної заповідності. Буферна зона розрахована на обмеження антропогенного впливу на абсолютно-заповідну територію, її режим подібний до охоронних зон природних заповідників. Зона антропогенних ландшафтів, або традиційного природокористування, включає території, де ведеться активна рекреаційно-господарська діяльність під обов'язковим екологічним контролем заповідника.

Особливої уваги заслуговує факт збільшення даної категорії заповідних об'єктів. Так, тільки протягом останніх років до діючих біосферних заповідників додався унікальний резерват Дунайський, який було створено в серпні 1998 р. на базі реорганізованого природного заповідника Дунайські плавні.

Важливе значення біосферних заповідників для розвитку пізнавальної форми природокористування. З огляду на це заслуговує уваги розгляд вартісних природних особливостей Карпатського

біосферного заповідника.

Карпатський біосферний заповідник створений (як природний) постановою уряду від 12.11.1968 р., а біосферним він був оголошений за рішенням Координаційної Ради ЮНЕСКО в 1990 р. та Указом Президента України від 26.11.1993 р. Рішенням Ради Європи від 30.09.1997 р. Карпатський біосферний заповідник першим з установ природно-заповідного фонду України нагороджений Європейським Дипломом — найвищою відзнакою, яку можуть отримувати природоохоронні території на нашому континенті. Загальна площа заповідника з урахуванням розширення відповідно до Указу Президента України від 11.04.1997 р. становить 63 245 га, в постійному користуванні перебуває 31 995 га. Карпатський біосферний заповідник на сьогодні включає шість розташованих в Закарпатській області масивів: Долина нарцисів, Угольсько-Широколужанський, Чорногірський, Марморошський, Кузійський і новостворений Свидовецький [3].

Таблиця 2

Біосферні заповідники України

№	Назва	Рік створення	Площа, га	Місцезнаходження	
				Природна зона	Адміністративна область
1.	Асканія-Нова імені Ф. Е Фальц-Фейна	1898	33 307	Степ	Херсонська
2	Чорноморський	1927	100 809	Степ	Херсонська, Миколаївська
3.	Карпатський, у тому числі філіали	1968	63 245	Гірська Лісова	Закарпатська, 1 вано-Франківська
	Чорногірський масив				Закарпатська
	Марморошський масив				Закарпатська
	Кузійський масив				Закарпатська
	Угольсько-Широколужанський масив				Закарпатська
	Долина нарцисів				Закарпатська
	Свидовецький масив				Закарпатська
4	Дунайський	1998	46 402,9	Степ	Одеська
Загальна площа			243 763,9		

Внаслідок ліквідації військового полігону «Вільний порт» розширилася охоронна площа найбільшого в Україні біосферного заповідника — Чорноморського.

Серед категорій природно-заповідного фонду національні природні парки статтею 20 трактуються як природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, для яких рекреаційна функція є найважливішою на рівні з природоохоронною [7]. Тобто в цій категорії на національному рівні практично реалізується філософська компромісна ідея вирішення суперечностей між збереженням земної природної краси та її рекреаційним

використанням. Така форма природного заповідання є нині найбільш соціально корисною та економічно вигідною.

До речі, згідно з дослідженнями В. Борейка, перші національні парки в Україні з'явилися не в 1980 р (як це загальноприйняте вважати, тобто з часу утворення Карпатського природного національного парку), а в 1936 р. (Чорногорський заповідник і Український парк природи) [1].

Із одинадцяти національних природних парків України вісім було створено протягом останнього часу, загальною площею 462 102,1 га, що становить 78,94 % від площі всіх національних природних парків, або 42,71 % від площі новостворених територій і об'єктів ПЗФ України.

Таблиця 3

Національні природні парки України [1]

№	Назва	Рік створення	Площа, га	Місцезнаходження	
				Природна зона	Адміністративна область
1.	Карпатський	1980	50300	Гірська Лісова	Івано-Франківська
2.	Шацький	1983	32515	Лісова	Волинська
3.	Синевир	1989	40400	Гірська Лісова	Закарпатська
4.	Азово-Сиваський	1993	54000	Степ	Херсонська
5	Вижницький	1996	7900	Гірська Лісова	Чернівецька
6	Подільські Товтри	1996	26 13 16	Лісова	Хмельницька
7	Святі гори	1997	40600	Степ	Донецька
8.	Яворівський	1998	7228	Лісова	Львівська
9.	Ужанський	1999	39159	Гірська Лісова	Закарпатська
10.	Сколівські Бескиди	1999	35684	Гірська Лісова	Львівська
11.	Деснянсько-Старогутський	1999	16215,1	Лісова	Сумська
Загальна площа			585317,1		

У світовій природоохоронній практиці на сьогодні прийнято десять природно-заповідних категорій, з яких в останні роки практично використовуються п'ять-шість, а саме: 1 — науковий резерват (територія, що суворо охороняється); 2 — природний резерват; 3 — національний парк; 4 —

природний парк; 5 — природна (ландшафтна) пам'ятка; 6 — природний ландшафт або частина моря. Під поняттям «резерват» розуміються заповідні території, менші від наших заповідників чи національних природних парків.

Як бачимо, на відміну від національної, в

міжнародній класифікації функції національних і природних парків розмежовуються. Головна функція природних парків — ефективна організація, забезпечення умов для рекреації, відпочинку. Головне ж завдання національних парків — збереження природного різноманіття, а рекреації і туризму відводиться підпорядкована та обмежена роль.

За фізико-географічним районуванням Україна розташована на південному заході Східноєвропейської природної країни і в зонально-азональному відношенні багатьма своїми ландшафтними регіонами (зонами, провінціями) заходить на території сусідніх європейських держав. З цієї причини і відповідно до світової Концепції охорони довкілля, розробленої Міжнародним союзом охорони природи (МСОП, IUCN) і контрольованої експертами CNPPA (спеціальної комісії МСОП з питань розвитку заповідної справи), Всеєвропейської, Національної стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття та Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні («Заповідники»), затвердженої Верховною Радою України 22.09.94 р., актуальним і пріоритетним заходом державної екологічної політики стосовно збереження біологічного і ландшафтного різноманіття є організація міждержавних біосферних резерватів.

Створення транскордонних біосферних резерватів є перспективним ще й тому, що саме в прикордонній смузі ще збереглись порівняно малозмінені природні ландшафтні комплекси. Це

свого роду створені людиною природні «міждержавні» екотопи, де спрацьовує так званий крайовий ефект з максимумом біологічного і ландшафтного різноманіття, що забезпечує найвищу стійкість та продуктивність природного ландшафту. Такі значні площі малотрансформованих ландшафтів — це результат жорсткого контролю

30-кілометрових прикордонних смуг за більш як 70-річний (50-річний для західних кордонів) період. Нещодавно завершено створення найбільшого в Середній Європі першого в природоохоронній практиці трилатерального біосферного заповідника Східні Карпати. Він розташований на території трьох країн: Польщі, Словаччини, України. З української сторони до Східних Карпат входить Ужанський національний природний парк площею 39 159,3 га, створений Указом Президента України 27 вересня 1999 р. на місці регіонального ландшафтного парку Стужича.

23 вересня 1999 р. в м. Вилково відбулась «інавгурація» другого з участю України українсько-румунського біосферного резервату Дельта Дунаю, до якого з нашої сторони увійшов Дунайський біосферний заповідник [2].

Рішення про створення міждержавного українсько-румунського біосферного резервату Дельта Дунаю було прийняте Міжнародним координаційним комітетом програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» 2 лютого 1999 р. Цим же рішенням наш Дунайський біосферний заповідник був включений до Світової мережі біосферних заповідників [9].

Таблиця 4

Створені міждержавні природно-заповідні території України

Назва	Площа, га	Держава
Біосферні резервати		
"Східні Карпати" Ужанський НПП	191 888,0	Україна, Польща,
"Дельта Дунаю" Дунайські біосферний заповідник	39 159,3 46 402,9	Словаччина Україна, Румунія

Нині у світі в 65 країнах налічується близько 100 міждержавних природно-

заповідних територій, з них у Європі — до 50 [5]. їх заснування і практична функціональна підтримка є важливим напрямом діяльності Міжнародної спілки охорони природи і природних ресурсів — МСОГТ.

Нині ведуться роботи щодо створення з участю України ще низки міждержавних природно-заповідних територій (табл.5). Зокрема, планується організувати з Польщею біосферний резерват Розточчя; з Росією — біосферний резерват Брянські та Старогутські ліси, Керченсько-Таманський заповідник Кімериди,

національний парк Печенізьке поле; з Республікою Білорусь — національний парк Прип'ять-Стохід, з Румунією — заповідну територію на базі Черемошського РЛП. У проєкті — українсько-польський біосферний резерват Західне Полісся. До його складу увійдуть з української сторони — Шацький національний природний парк, з польської — Поліський національний парк (Поліський парк народовий), Собіборський ландшафтний парк, ландшафтний парк Ленчинське Поозер'я.

Таблиця 5

Проектовані міждержавні природно-заповідні території України

Назва	Площа, га	Держава
Біосферні резервати		
Розточчя Західне Полісся Брянські та Старогутські ліси Черемошський	58031 98073 68 156	Україна, Польща Україна, Польща Україна, Росія Україна, Румунія
Національні природні парки		
Прип'ять - Стохід Печенізьке поле	62418 4 500 (без Росії)	Україна, Білорусь Україна, Росія
Природний заповідник		
Кімериди	6 093,3	Україна, Росія

Разом з тим, картосхема наочно демонструє нерівномірність забезпечення охороною біорізноманіття природоохоронних територій найвищого рівня за окремими природними зонами. Найкраще репрезентовані гірські території — Українські Карпати та Крим. Найгірше — Лівобережний Лісостеп та Правобережний Степ. Перспективи ж створення природних заповідників у межах південної частини території України — мінімальні, оскільки степ як природне утворення вже практично зник. У майбутньому серед різних за формою природно-заповідних територій переваги в реалізації програм охорони і відтворення біорізноманіття країни будуть надаватися природним національним паркам, які пов'язують рекреаційну і раціонально-

господарську функцію з охороною, відтворенням та моніторингом.

У площі адміністративних одиниць частка заповідних територій, розташованих на їхніх територіях, значно різниться. За даними на початок 2000 року, найбільший відсоток «заповідності» є у Хмельницькій, Закарпатській, Івано-Франківській областях — 10-14, а в місті Севастополі сягає навіть 30, найменший — у Кіровоградській, Вінницькій, Дніпропетровській, Київській та Харківській областях — близько 1. В Автономній Республіці Крим цей показник близький до 4 %, у місті Києві — до 9 %. У Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Чернігівській областях заповідні території

складають 2-4 %, у Волинській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій — 6-9 % [4].

До структури природно-заповідного фонду Хмельницької області станом на 1.01.2002 р. входить 447 об'єктів і територій, зокрема: 1 національний природний парк "Подільські Товтри", 1 регіональний ландшафтний парк "Мальованка", 145 заказників, 244 пам'ятки природи, 38 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 16 заповідних урочищ, 1 ботанічний сад, 1 зоологічний парк [8].

Об'єкти і території ПЗФ області поділяються на природні та штучно створені, що відповідно становить 407 і 40 або 91,05 % і 8,95 % від загальної кількості. В територіальному відношенні природні об'єкти займають 302409,58 га, а штучно створені 771,12 га або 99,75 % та 0,25 % від площі природно-заповідного фонду області.

Щодо виконуючих функцій, то із загальної кількості об'єктів і територій в кількісному відношенні найбільшу частку займають пам'ятки природи — 54,46 %, заказники — 32,58 %, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва — 8,48 %, заповідні урочища — 3,57 %. Найменший відсоток займають національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, ботанічний сад та зоологічний парк — по 0,22 %.

В цьому показникові структуру фонду важче змінити за рахунок створення нових національних природних парків чи біосферних заповідників. Однак, варто створити хоча б один заповідник. Це може бути невелика за площею територія, але унікальна в природно-заповідному відношенні.

Якщо оцінити природно-заповідний фонд відносно статусу територій та об'єктів, то 38 є загальнодержавного значення, зокрема: національний природний парк, 22 заказники, 5 пам'яток природи, 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 1 ботанічний сад, а 409 місцевого значення, зокрема:

регіональний ландшафтний парк, 123 заказники, 239 пам'яток природи, 29 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 16 заповідних урочищ, зоологічний парк, що відповідно становить 8,72 % і 91,28 %. Тобто відсоток загальнодержавних категорій є незначним, і основу складають заповідні категорії місцевого значення, що в принципі є не зовсім вірно. На мій погляд, всі території і об'єкти повинні мати один загальнодержавний статус. Цим самим зросла б значимість заповідних урочищ, що за площею, як правило, є незначними, та інших категорій фонду.

Із загальної кількості природних територій та об'єктів 28 (національний природний парк, 22 заказники, 5 пам'яток природи) мають статус загальнодержавних площею 262813,2 га, що становить 86,68 % від площі ПЗФ області. Із штучно створених об'єктів тільки 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та ботанічний сад, мають загальнодержавне значення, загальною площею 175,7 га, що становить 0,057 % від площі ПЗФ області.

Природні та штучно створені об'єкти і території загальнодержавного значення займають 262988,9 га або 86,74 % та місцевого значення 40191,8 га або 13,26 %. Як бачимо, в територіальному відношенні значна частка фонду області зайнята територіями та об'єктами загальнодержавного значення.

Що стосується територіальної характеристики природно-заповідного фонду області, то основну його частку займає національний природний парк "Подільські Товтри" — 261316,0 га або 86,19 %, регіональний ландшафтний парк "Мальованка" — 15660,3 га або 5,16 %, заказники — 22991,49 га або 7,58 %, пам'ятки природи — 1267,99 га або 0,418 %, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва — 771,12 га або 0,254 %, заповідні урочища — 1173,8 га або 0,387 %, ботанічний сад — 17,5 га або 0,0057 % та зоологічний парк — 1,57 га або 0,00051 %.

Таблиця 6

Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Хмельницької області
(станом на 1.01.2002 р.)

№	Категорії	Кількість	Площа, га	% від площі ПЗФ області
1	Національний природний парк "Подільські Товтри"	1 (133)	261 316 (13237,79)	86,19 (5,06)
2.	Регіональний ландшафтний парк "Мальованка"	1	15660,3	5,16
3	Заказники	112	22991,49	7,58
3.1	-загальнодержавного значення	7	1489,0	
3.2.	-місцевого значення	105	21502,49	
4.	Пам'ятки природи:	150	1267,99	0,418
4.1.	-загальнодержавного значення	1	8,2	
4.2.	-місцевого значення	149	1259,79	
5.	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	35	771,12	0,254
5.1.	-загальнодержавного значення	8	175,7	
5.2.	-місцевого значення	27	595,42	
6.	Заповідні урочища:	15	1173,8	0,387
	Всього	314 (447)	303180,7	100
Території та об'єкти загальнодержавного значення.				
1	Національний природний парк "Подільські Товтри"	1 (21)	261 316 (7912,3)	
2.	Заказники	7 (15)	1489,0 (7707,8)	
3	Пам'ятки природи	1 (4)	8,2(165,0)	
4	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	8 (1)	175,7(22,0)	
5.	Ботанічний сад	(1)	(17,5)	
	Всього	17(21)	262988,9	86,74
- місцевого значення				
1.	Регіональний ландшафтний парк "Мальованка"	1	15660,3	
2.	Заказники	105 (18)	21502,49 (4907,9)	
3.	Пам'ятки природи	149 (90)	1259,79 (210,32)	
4.	Заповідні урочища	15(1)	1173,8(180)	
5.	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	27(2)	595,42 (25,7)	
6.	Зоологічний парк	(1)	(1,57)	
	Всього	297(112)	40191,8	13,26
Природні території та об'єкти:				
- загальнодержавного значення:				

1.	Національний природний парк "Подільські Товтри"	1 (19)	261316 (7872,8)	
2.	Заказники	7 (15)	1489,0 (7707,8)	
3.	Пам'ятки природи	1 (4)	8,2(165,0)	
	Всього	9 (19)	262813,2 (7872,8)	86,68
- місцевого значення				
1.	Регіональний ландшафтний парк "Мальованка"	1	15660,3	
2	Заказники	105 (18)	21502,49 (4907,9)	
3	Пам'ятки природи	149 (90)	1259,79 (210,32)	
4	Заповідні урочища	15 (1)	1173,8 (25,7)	
	Всього	270(109)	39596,38 (5143,92)	13,07
Штучні території				
- загальнодержавного значення:				
1.	Ботанічний сад	(1)	(17,5)	
2.	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва:	8 (1)	175,7(22,0)	
- місцевого значення:				
1	Зоологічний парк	(1)	(1,57)	
2.	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.	27(2)	595,42 (25,7)	
	Всього	35(5)	771,12 (66,77)	0,25

* примітка — в дужках кількість та площі територій і об'єктів, що знаходяться в межах НПП.

Загальна площа ПЗФ області становить 303180,7 га або 14,7 % від території області, що є найвищим показником в Україні.

Однак, при розгляді структури природно-заповідного фонду області варто звернути увагу на структуру національного природного парку "Подільські Товтри". Адже на сьогодні в межах парку налічується 133 об'єкти і території, які мають різний статус, що складає 29,68 % від загальної кількості. Загальна площа цих об'єктів становить 13237,79 га або 5,06 % від площі парку. В межах парку знаходиться 33 заказники, 94 пам'ятки природи, 3 парки-пам'ятки садово-

паркового мистецтва, 1 заповідне урочище, ботанічний сад та зоологічний парк. Статус загальнодержавного значення мають 15 заказників, 4 пам'ятки природи, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва та ботанічний сад, загальною площею 7912,3 га. Інші природно-заповідні об'єкти мають статус місцевого значення, зокрема це 18 заказників, 90 пам'яток природи, 2 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідне урочище та зоологічний парк, загальною площею 5325,49 га, що становить 2,03 % від площі парку та 1,75 % від площі природно-заповідного фонду області.

Таблиця 7

Структура національного природного парку "Подільські Товтри"

№	Категорії	Кількість	Площа, га	% від площі парку
1.	Заказники.	33	12615,7	4,82
1.1.	-загальнодержавного значення	15	7707,8	
12	-місцевого значення	18	4907,9	
2	Пам'ятки природи	94	375,32	0,14
2.1	-загальнодержавного значення	4	165,0	
2.2.	-місцевого значення	90	210,32	
3	Заповідні урочища	1	180,0	0,068
4	Ботанічний сад (загальнодержавного значення)	1	17,5	0,0066
5	Зоологічний парк (місцевого значення)	1	1,57	0,0006
6	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	3	47,7	0,0182
6.1	-загальнодержавного значення	1	22,0	
6.2	-місцевого значення	2	25,7	
	Всього	133	13237,79	5,06
7	Загальнодержавного значення			
71	-заказники	15	7707,8	
7.2.	-пам'ятки природи	4	165,0	
7.3.	-ботанічний сад	1	17,5	
74.	-парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	1	22,0	
	Всього	21	7912,3	3,03
8	Місцевого значення.			
81	-заказники	18	4907,9	
82	-пам'ятки природи	90	210,32	
83	-заповідні урочища	1	180,0	
84.	-зоологічний парк	1	1,57	
85.	-парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	2	25,7	
	Всього	112	5325,49	2,03

Відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" національні природні парки є загальнодержавними, а отже природно-заповідні об'єкти і території, що знаходяться в межах парків, повинні мати статус загальнодержавних.

Аналіз природно-заповідного фонду області показує, що основну частину складають території та об'єкти природного походження: 407 або 91,05 % від загальної кількості; щодо функціональної структури, то значно переважають заказники і пам'ятки природи, що складають 389 об'єктів або 87,02 %.

Територіальна структура та статус

охоронних об'єктів показує, що 29 природних об'єктів та територій загальнодержавного значення займають 262813,2 га або 86,68 % від площі ПЗФ області, а 10 штучно створених об'єктів та територій тільки 175,7 га або 0,057 %. Запропонована система класифікація природно-заповідного фонду України містить в собі значні недоліки [6].

1. Всі території та об'єкти поділені за трьома ознаками: походженням (природні та штучно створені), виконуючими функціями (заповідники, заказники, пам'ятки природи) та їх значенням (загальнодержавні і місцеві). Введення нових категорій охоронних

територій і об'єктів — біосферних заповідників, національних природних парків та регіональних ландшафтних парків дещо урізноманітнює першу та другу ознаку. Доцільність поділу за третьою ознакою вже сьогодні викликає сумніви.

2. В одну систему класифікації об'єднані охоронні об'єкти різного походження: натурального і антропогенного. Відповідно, принципи і методи їх охорони не відрізняються між собою. До таких відносяться оригінальні геологічні розрізи в кар'єрах, угруповання рослин на курганах і валах, унікальні штучні насадження.

3. Аналіз обласних кадастрів охоронних об'єктів Поділля в цілому, показує, що із загальної кількості: 87 % — натурального, 8 % — антропогенного і 5 % — сумісного походження. Це робить природно-заповідний фонд одноманітним, спрощує його структуру, залишає поза увагою ряд цінних об'єктів іншого, а саме антропогенного походження, стимулює односторонній підхід до вивчення охоронних об'єктів.

На сьогоднішній час антропогенні ландшафти займають 94-96 % території Поділля, натуральні, включаючи і заповідні досягають — 4-5 %, є можливість збільшення до 8 %. Людська діяльність протягом багатьох віків, призвела до знищення і докорінної зміни натуральних природних об'єктів. Людиною створені нові, оригінальні, але ще слабо вивчені антропогенні комплекси, які потребують на даний час охорони не менше, ніж натуральні.

Це можна здійснити лише в єдиній системі природоохоронних об'єктів, яка органічно поєднає тісно взаємозв'язані між собою комплекси різного походження. Така система повинна включати в себе натуральні, власне антропогенні та ландшафтно-технічні (історико-географічні) об'єкти і території. На сьогодні таких об'єктів залишилось надто мало. Всі вони повинні мати

статус загальнодержавний, а також охоронятись виключно державою.

Чи можна змінити структуру природно-заповідного фонду області? Безперечно, можна, і в цьому плані є досить великі можливості щодо включення до складу фонду антропогенних ландшафтів. Такі об'єкти і території можуть значно змінити та урізноманітнити природно-заповідний фонд.

1. Натуральні охоронні об'єкти у межах Поділля займають менше 8% території. Перспективи росту їх кількості і площ практичного відсутні. Винятком можуть бути північні, поліські райони: наприклад Білогірський, Волочиський, Славутський, Теофіпольський райони, де відсоток "заповідності" коливається в межах від 0,4 до 1,1. Це можуть бути окремі лісові ділянки, болоті і озерні комплекси, в Середньому Придністров'ї унікальні "стілки" і геологічні розрізи Великого каньйону Дністра, відслонення гірських порід, скелі, гроти, печери, окремі мінерали, оригінальні форми вивітрювання, карстові (наземні і підземні) форми Поділля, пороги, водоспади, гранітні виходи басейну річки Південний Буг.

Одним із шляхів до збільшення площ натуральних об'єктів є поступове відновлення прилеглих до них (а потім і включення до їх складу) або окремо взятих слабоантропогенізованих ландшафтів. До таких відносяться вторинні лісові масиви, меліоровані болота і заплави річок, озера і стариці, круті схили долин річок, "гір" і товтр, карстові ділянки, що слабо використовуються під випас.

2. Антропогенні охоронні об'єкти, як і натуральні можна розділити на три групи: а) літолого-геоморфологічна. Створюється в процесі розробки корисних копалин, різних видів будівництва тощо. Яскравим прикладом можуть бути унікальні стінки, що виникли в кар'єрах і стали еталонами геологічних розрізів не тільки району розробок, але і прилеглих

територій.

В межах Поділля до таких відносяться: стародавні та унікальні розробки пісковиків, вапняків і гранітів. Сьогодні ще немає проектів рекультивації кар'єрів у заповідні геологічні об'єкти, проте в майбутньому вони стануть основним джерелом поповнення заповідних об'єктів. До групи літолого-геоморфологічних охоронних об'єктів відносяться ряд оригінальних "змієвих", траянових, козацьких та інших валів, оборонних споруд стародавніх городищ, замків, окремих населених пунктів, поодинокі і групи курганів. В майбутньому до групи відійдуть окремі терикони, відвали розкривних порід, шахти (копальні), кар'єри як оригінальні форми рельєфу, їх відбір можна розпочати уже сьогодні.

б) гідрологічна. Включає оригінальні водосховища, ставки, покинуті канали, копанки, а також окремі водні комплекси, що формуються у відпрацьованих кар'єрах граніту, піску, глини, вапняків. Необхідність взяття під охорону окремих штучних водних об'єктів сьогодні диктує також розвиток рекреації.

в) фітологічна. Охоронні об'єкти цієї групи формуються також в межах сільськогосподарських ландшафтів:

оригінальних польових ділянок, цінних лук і пасовищ, садів. Настав час створення заповідних ділянок заплави на окремих річках з їх обмеженим використанням. Давно назріла необхідність створення заповідного саду Поділля, де можна було б зберегти корінні сорти яблук, груш, слив, вишні, які ми щорічно втрачаємо. Своєрідний рослинний і тваринний світ, що потребує охорони, формується в покинутих кар'єрах, штучних печерах, тощо.

3. Ландшафтно-технічні (історико-географічні) об'єкти. До них належать ландшафтні комплекси, де гармонійно поєднані унікальні властивості природи, історичні події, оригінальні архітектурні або господарські споруди. Це можуть бути історико-географічні центри

стародавніх міст і містечок зі старовинною архітектурою, релігійні споруди (церкви, монастирі, костьоли) з оригінальними оформленими земельними ділянками, фортеці і замки з прилеглими територіями, садово-паркові ансамблі з палацами і садибами, старі водяні млини, заводи і фабрики на річках та багато інших об'єктів.

а) історико-географічні центри міст і містечок, їх будували на вигідних у військовому і економічному (торговому, господарському) відношеннях шляхах. Вони здебільшого приурочені до оригінальних природних об'єктів (меандрів річок, "мисів", крутих схилів долин тощо). Зразком у цьому відношенні є місто Кам'янець-Подільський. Значно менше уваги приділяється історико-географічним центрам давніх міст Поділля, таких як: Брацлав, Бар, Шаргород, Немирів, Ізяслав, Меджибіж, Летичів, Сатанів, Чортків, Скала-Подільська, Теремовля, Скалат, Заліщики. Оберігати тут потрібно не тільки оригінальні архітектурні споруди, але і природу ділянок на яких вони розміщені. Це сумісне завдання істориків, архітекторів, ландшафтознавців, географів.

б) релігійні споруди із земельними ділянками. Для будівництва церков, монастирів, костелів у селах і містах України, а також Поділля, завжди вибирались найкрасивіші в природному відношенні ділянки землі. Це пагорби або незаймані підвищення, які добре помітні з відстані.

Як найоригінальнішими історико-географічними об'єктами Поділля релігійного призначення є Почаївська лавра, скельні монастирі в Бакоті та Лядовій, нещодавно відновлений монастир в Сатанові. Немає потреби створювати спеціальний закон для охорони таких об'єктів. Однак, стан об'єктів духовного (релігійного) призначення — це зразок ставлення людини

до природи, архітектурних споруд свого рідного краю, відображає морально-

духовні, патріотичні, національні здобутки народу.

Цікавими історико-географічними об'єктами Поділля є водяні млини із спеціально збудованими гідротехнічними спорудами, малі гідроелектростанції, залишки паперових фабрик і заводів, підземні розробки кременю, фосфоритів, склоробні гуті, поташні буди, залізобірні рудні, окремі ділянки старих ґрунтових або вимощених каменем доріг, їх повернення у сьогодення — це не тільки дань історії, а й необхідність у наявності об'єктів виховного значення. Це ознака

цивілізованої держави. У багатьох країнах світу, особливо Західної Європи, Прибалтиці, такі історико-географічні об'єкти вже давно відновлені і успішно працюють на їх благо.

Отже, заповідна справа в Україні ще тільки розпочинається, її повноцінний розвиток забезпечить збереження природно-ландшафтного різноманіття та історико-культурних цінностей сприятиме поліпшенню екологічного стану довкілля з нормалізацією взаємодії людини з природою.

1. Гудзевич А., Любченко В. Природно-заповідна Україна: історія, сучасний стан, перспективи. // Географія та основи економіки в школі, 2000. - № 4. - С. 3- 6.
2. Гетьман В. Біосферний резерват Західне Полісся. // Географія та основи економіки в школі, 2000. — № 1. — С. 50 - 53.
3. Гетьман В. Туризм і збереження довкілля Українських Карпат // Географія та основи економіки в школі, 2000. - № 3. - С. 48 - 52.
4. Гетьман В. П'ятирічний ювілей на межі двох тисячоліть. // Краєзнавство. Географія. Туризм, 2000. - № 12. - С. -4-5.
5. Гетьман В. Проблеми збереження ландшафтного різноманіття. // Географія та основи економіки в школі, 2001. - № 6. - С. 29-30.
6. Денисик Г.І., Воловик В.М. Нариси з антропогенного ландшафтознавства.- Вінниця: Гіпаніс, 2001.- С 141-147.
7. Закон України "Про природно-заповідний фонд України". - Київ "Парламентське видавництво", 1999, С.4, 10-14.
8. Матеріали державного управління екологічної безпеки в Хмельницькій області (станом на 1.01.2002 року).
9. Міщенко А. Біосферний резерват у дельті Дунаю // Географія та основи економіки в школі, 1999. - №1. - С. 43 - 46.
10. Трофименко І. Природно-заповідний фонд України // Карпатський національний, 2000. - № 10. - С. 2.